

BALTA KELİMESİNİN KÖKENİNE DAİR

Ahmet Karadoğın

Özet

Türkçede kökeni izah edilemeyen kelimelerden biri de balta kelimesidir. Bu kelime etimoloji sözlüklerinde ya izah edilmemekte ya da bir yabancı dilden alındığı söylenmektedir. Bu çalışmada balta kelimesinin Türkçe kökenli olma ihtimalinden yola çıkarak kelime Türkçede izah edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta kelimenin “batırmak, saplamak” anlamına gelen bir bal- fiilinden türemiş olduğuna karar verilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Etimoloji, Balta, Bal- fiili, Of the Etymological Origin of the Word ‘Balta’ (Ax).*

ABOUT THE ORIGIN OF THE WOREL “AXE”

Abstract

One of the words the etymological origin of which cannot be explained in Turkish is ‘balta’ (ax). No explanation is included in some etymological dictionaries while, in others, it is said to be of foreign origin. This study, considering the possibility that it is of Turkish origin, discusses how it could be derived. The result is that the word ‘balta’ could have come from the verb ‘bal-’, which means “to stab, to stick”.

Key words: *Etymology, Balta (ax), the verb ‘Bal-’.*

Türkçede kökeni izah edilememiş kelimelerden biri de *balta* kelimesidir. Bugüne kadar kelimenin kökeniyle ilgili pek çok görüş belirtilmesine rağmen henüz tatmin edici bir sonuca ulaşılmış değildir. *Balta* kelimesine Eski Uygur metinlerinden itibaren rastlanmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde *baltu*, *balto* biçimlerindedir (Caferoğlu 1993: 21). *Dîvânü Lugati't-türk'te* ve *Kutadgu Bilig'de* *baldu* biçiminde geçer (Arat 1979: 55; Atalay 1999: 65). Harezm dönemi metinlerinde *balta* biçimindedir (Ata 1998: 44). Kıpçak metinlerinde *balta* biçiminde geçer (Toparlı vd. 2003: 23).

Tuna; Moğolca, Mançuca, Tunguzca, Sümerce, Asurca, Sanskritçe, Eski Almanca ve Eski Fransızcada “balta” karşılığında kullanılan kelimelerin Türkçe *balta* ile ilgili olabileceğini düşünmüş ve bu kelimenin kaynağının Orta Asya'nın dağlık kenar bölgeleri olabileceğini tahmin etmiştir (213-214).

Räsänen kelimenin farklı lehçelerdeki biçimlerini vermiş, Moğolcada da bulunduğunu belirtmiş ancak kökeniyle ilgili herhangi bir şey söylememiştir (61). Clauson da kelimenin tarihî lehçelerdeki biçimlerinden bahsetmiş, kökeniyle ilgili bir açıklama yapmamıştır (333). Eren, *balta* maddesinde kelimenin kökeniyle ilgili yayınlardan ve görüşlerden uzun uzun bahsetmiş ancak kendisi herhangi bir görüş belirtmemiştir (37-38). Tietze, Doerfer'e dayanarak *balta* kelimesinin Moğolcadan alınma olduğunu söylemiştir. Ayrıca ilginç bir şekilde Eski Türkçe *baldu* biçimi için “*balta kelimesiyle sadece uzaktan benzerliği olan kelime belki ballu yerine bir okuma hatasıdır*” ifadesini kullanmıştır (271, 273). Gülensoy, kelimenin çağdaş Türk Lehçelerindeki biçimlerini verdikten sonra *balta* kelimesinin Türkçe, Moğolca ve Tunguzca gibi dillerde ortak olduğunu belirtmiş ve bu kelimenin kökeninin neden ölü dillerde ya da Hint-Avrupa dillerinde arandığını sormuştur. Ancak Gülensoy kelimenin kökeniyle ilgili herhangi bir izahta bulunmamıştır (110-111). Nişanyan Akadca *paltu*'dan bahsetmiş, kökeniyle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır (54). Ayrıca Eren'in bildirdiğine göre, Poppe Akadcadan, Menges Asurcadan, Doerfer ise Moğolcadan Türkçeye geçtiği görüşündedir (37-38).

Bu çalışmada *balta* kelimesinin Türkçe kökenli olabileceği ihtimalinden yola çıkılarak kelimenin kökeni Türkçede izah edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle *balta* kelimesinin ses yapısında Türkçenin tipik ses özelliklerine aykırı bir durumun olmadığı söylenebilir. Her ne kadar *baltu/baldu* biçimi dudak uyumuna aykırı olsa da bu biçimlerin kullanıldığı dönemde zaten Türkçede ileri derecede bir dudak uyumu yoktu. Elbette bir kelimenin Türkçenin ses özelliklerine uygun olması onun Türkçe kökenli olduğunu göstermeye yetmez; köken bilgisi ve yapı bilgisi açısından da izahtır yapmak gerekir.

Balta, tarih boyunca kesmeye, kırmaya ve parçalamaya yarayan bir ev aleti olarak kullanılımasının yanı sıra savaş aleti olarak da kullanılmıştır. Belki de savaş aleti olarak kullanımı daha yaygındır. *Balta* kelimesinin kökenine geçmeden önce, bir fikir vermesi açısından Türkçede kesmeye, delmeye, parçalamaya, kazımaya yarayan ev aletleriyle ilgili bazı kelimelerin nasıl türetilmiş olduklarına bakmak yerinde olur: *bıçak* ve *bıçkı* kelimeleri *biç-/biç-* fiilinden; *keser* ve *keski* kelimeleri *kes-* fiilinden; *sındu/sındı* “makas” kelimesi *sın-* fiilinden; *delgi*, *delgiç*, *delecek* kelimeleri *del-* fiilinden; *kırkaç* ve *kırklık*¹ (< *kırklık*) kelimeleri *kırk-* fiilinden; *oygu*² kelimesi *oy-* fiilinden; *orak* kelimesi *or-* fiilinden; *kazma* kelimesi *kaz-* fiilinden; *kürek* kelimesi *küre-* fiilinden türemiştir.

Ayrıca diğer ev aletleri veya ev eşyalarına da bakılabilir: *çakmak* kelimesi *çak-* fiilinden; *süpürge* kelimesi *süpür-* fiilinden; *açar* “anahtar” kelimesi *aç-* fiilinden; *tutak*, *tutacak* kelimeleri *tut-* fiilinden; *pişirgeç* kelimesi *pişir-* fiilinden; *düğme* kelimesi *düğ-* (krş. *düğüm*) fiilinden; *tarak* kelimesi *tara-* fiilinden; *yatak* kelimesi *yat-* fiilinden; *askı* kelimesi *as-* fiilinden; *atki* kelimesi *at-* fiilinden türemiştir.

Bütün bu kelimelerin kökeni şöyle yorumlanabilir: Türkçede ev aletleri ve eşyalarıyla ilgili kelimeler, genellikle o aletin yaptığı işi ya da o alete yaptırılan işi bildiren fiillerden türetilmiştir. Aynı şekilde kesmeye, kırmaya, parçalamaya, delmeye yarayan ev aletleriyle ilgili kelimeler de kesme, kırma, parçalama, delme bildiren fiillerden türetilmiştir. Bu durumda *balta* kelimesine bir Türkçe kök aranacaksa öncelikle “kesme” bildiren bir fiil aramak doğru olacaktır. Ayrıca “balta”nın savaş aleti olarak da kullanıldığı dikkate alınır, *balta* kelimesi “saplama”, “saplanma”, “batma” bildiren bir fiilden de türemiş olabilir. Kaldı ki balta savaş aleti olarak düşünülme bile “kesme”nin yanı sıra “saplama”, “saplanma”, “batma” işlevi zaten vardır.

Türkçe gibi tipik bir eklemeli dilde, kullanılmayan ya da metinlerle tanımlanamayan köklere ulaşma yollarından biri de aynı kökten türemiş olabilecek kelimeleri kıyaslayarak ortak bir köke ulaşmaktır. Örnek olarak, *olur-* ve *oltur-* fiilleri kıyaslanarak metinlerde geçmeyen **ol-* fiiline, aynı şekilde *kar-* ve *kat-* fiilleri kıyaslanarak metinlerde geçmeyen **ka-* fiiline ulaşılabilir. Köken bilgisi çalışmalarında sıklıkla kullanılan bu yöntemde, karşılaştırılan kelimelerin ilk sesleri aynı ya da benzer olmalıdır. Farklı olan son sesleri ise ek olabilecek sesler olmalıdır. Yukarıdaki *olur-* ve *oltur-* fiillerindeki farklı sesler olan *-ur* ve *-tur* Türkçenin ettirgenlik eklerindedir. Aynı şekilde *kar-* ve *kat-* fiillerindeki farklı sesler olan *-r* ve *-t* de ettirgenlik eki olarak kullanılmaktadır.

1 Kırkaç / Kırklık: Davar kırılan makas (DS 8, 2830).

2 Oygu: Tahta kaşık oymakta kullanılan ucu eğri bıçak (DS 9, 3300).

Yukarıdaki kelimelerin türetilme mantığından hareket edilirse, *balta* kelimesine Türkçe bir kök ararken öncelikle “kesme” veya “saplama”, “saplanma” bildiren bir fiil bulmaya çalışmak doğru olacaktır. Bu durumda, *balta* kelimesinin kökü olabilecek fiil **ba-* veya **bal-* biçiminde olmalıdır.

Eski Türkçe döneminde kullanılmış olan ve Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı kelimelerin de kökü olan bir *ba-* “bağlamak” fiili vardır (Caferoğlu 1993: 22). Hatta Dîvânü Lugatî’t-türk’te bu fiilin *bal-* “bağlanmak” biçiminde *-l-* eki ile genişletilmiş biçimi de geçmektedir (Atalay 1999: 64). Ancak “bağlanmak” anlamındaki bir fiilden *balta* kelimesinin türetilmiş olduğunu söylemek için “bağlanmak” anlamından “kesmek”, “saplanmak” anlamına ileri derecede bir yan anlam geçişi olduğunu kabul etmek gerekir. Şimdilik böyle bir yan anlam geçişi olup olmadığını tartışmayıp “kesmek”, “saplamak” anlamlarına daha yakın bir fiil aramak doğru olur.

Aslında *balta* kelimesiyle aynı kökten türemiş ve savaş aleti olan “balta”nın işleviyle ilgili olan bazı kelimelere Karahanlı döneminden beri çeşitli Türk lehçelerinde rastlanmaktadır. Kutadgu Bilig’de ve Dîvânü Lugatî’t-türk’te “yaralı” anlamında *balıg* kelimesi geçmektedir (Arat 1979: 55; Atalay 1999: 65). Aynı kelime Altaycada *balu* (Gürsoy-Naskali–Duranlı 1999: 34), Hakasçada *palıg* (Arıkoğlu 2005: 347), Teleüt ağzında *palu* (Ryumina-Sırkaşeva–Kuçigaşeva 2000: 82) biçiminde yaşamaktadır.

Yine Kutadgu Bilig’de ve Dîvânü Lugatî’t-türk’te “yaralanmak” anlamında kullanılan bir *balık-* fiili geçmektedir (Arat 1979: 55; Atalay 1999: 65). Bu durumda aralarında güçlü bir anlam ilişkisi bulunan *balta*, *balık-* “yaralanmak” ve *balıg* “yaralı” kelimelerinin aynı kökten türemiş olduğu söylenebilir. Çünkü her üç kelimenin ilk üç sesi (b-a-l) ortaktır. Ayrıca ortak olan kısmın isim mi fiil mi olduğu konusunu da izah etmek gerekir. *Balıg* kelimesindeki *g* sesi Türkçede yaygın kullanılan fiilden isim yapma eki olarak düşünülebilir. *Balık-* fiilindeki *k* sesi de fiilden fiil yapan ve genellikle dönüşlülük bildiren ek³ olarak düşünülürse *bal-* kelimesinin fiil olması gerekir. Bunun sonucunda *balık-* fiili “*bal-ı-k-: fiil kökü - yardımcı ses - fiilden fiil yapan ek*” biçiminde; *balıg* kelimesi ise *bal-ı-g: fiil kökü - yardımcı ses - fiilden isim yapan ek*” biçiminde tahlil edilebilir.

Diğer taraftan *balta*, *balık-* “yaralanmak” ve *balıg* “yaralı” kelimelerinin anlamları dikkate alındığında Türkiye Türkçesinde kullanılan *bat-* ve *ban-* fiilleri de bu kelimelerle aynı kökten türemiş olabilir. Öncelikle bu iki fiil kıyaslanarak **ba-* köküne ulaşılabilir. Ortak olmayan *-t-* ve *-n-* sesleri ise Türkçede ettirgenlik ve dönüşlülük eki olarak kullanılmaktadır. Diğer üç kelimedeki *-l-* sesi ise fiilden fiil yapan ve

³ Bu ek çok yaygın kullanılsa *sark-* (<*sar-k-*), *duruk-* (*dur-u-k-*), *doluk-* (*dol-u-k-*), *kırk-* (*kır-k-*), *sil-* (*sil-k-*) gibi fiillerde geçmektedir.

duruma göre edilgenlik veya dönüşlülük işlevlerinde kullanılan bir ektir. Ayrıca *balta* kelimesinin *bat-* fiili ile kökteş olması da anlam bakımından oldukça mantıklı görünmektedir. Bu durumda *balta* kelimesinin türetilmesinde “balta”nın “kesme” işlevi değil “batma, saplanma” işlevi dikkate alınmış olmalıdır.

Buraya kadar söylenenler özetlenecek olursa *balıg* “yaralı”, *balık-* “yaralanmak” *bat-* ve *ban-* fiilleri karşılaştırılarak ulaşılan **ba-* köküne *-l-* edilgenlik eki getirilerek “batırılmak, saplanmak” anlamlarında **bal-* fiili türetilmiş; ve bu fiilden de *balta* kelimesi türetilmiş olmalıdır. Aralarında fiil-özne-nesne (*balık-* / *balta* / *balıg*) ilişkisi bulunan kelimelerin aynı kökten türemiş olmaları da son derece tabii bir durumdur. Aynı durum *kes-*, *keser* ve *kesik* kelimeleri için de geçerlidir.

Kelimenin köküne ulaşıldıktan sonra “ta” seslerini de izah etmek gerekir. Eski Uygur ve Karahanlı metinlerinde kelimenin *baltu*, *baldu* biçimlerinde dar yuvarlak ünlülü geçtiği yukarıda belirtilmişti. Bu durumda *baltu* / *baldu* biçimlerinin *balta* biçimine göre daha eski olduğunu düşünmek mümkündür.

Türkçede eskiden beri fiilden isim yapmakta kullanılan bir *-du/-tu* eki vardır. Kanaatimizce *baltu* / *baldu* kelimesi de *ba-l-* fiiline bu ek getirilerek türetilmiştir. Yine kesici bir ev aletini karşılayan *sındu* “makas” kelimesi de aynı ek ile türetilmiş olmalıdır: *sı-n-du: fiil kökü – fiilden fiil yapma eki-fiilden isim yapma eki*.

Türkçenin yapı bilgisiyle ilgili çalışmalarda *-DU* eki ve bu ekle türetilmiş kelimeler konusunda çeşitli görüşler vardır. Bazı çalışmalarda bilinen geçmiş zaman eki *-DI*’nın kalıplaşmasıyla kurulmuş olan *dedikodu*, *şıpsevdi*, *imambayıldı* gibi kelimeler *sındı* kelimesiyle birlikte verilmektedir. Meselâ Korkmaz, *sındı* kelimesindeki *-dı* ekini bilinen geçmiş zaman eki olarak kabul etmiş ve *gecekondu*, *imambayıldı* gibi örneklerle birlikte vermiştir (172). Bayraktar, *sındı* kelimesini *-DI* sıfat-fiil eki başlığı altında vermiştir. Fakat *dedikodu*, *gecekondu*, *şıpsevdi* gibi geçmiş zaman eki *-DI*’nın kalıplaşmasıyla türetilmiş örnekleri de aynı başlık altında vermiştir (85-86).

Öncelikle şunu belirtmek gerekir: *sındı* kelimesindeki *-dı* eki, kesinlikle bilinen geçmiş zaman eki olan *-DI* olamaz. Çünkü bu kelime Eski Anadolu Türkçesi döneminde *sındı* biçimindedir. Oysa bu dönemde bilinen geçmiş zaman eki, şahıs eki almadan kullanıldığında (3. şahıslarda) sadece düz ünlülü biçimde kullanılmıştır. Üstelik de düz ünlülü bir fiilden sonra bilinen geçmiş zaman ekinin yuvarlak ünlüyle gelmesi hiç mümkün değildir. Eğer bu kelime bilinen geçmiş zaman ekinin kalıplaşmasıyla türemiş olsaydı Eski Anadolu Türkçesinde *sındı* biçiminde geçmesi gerekirdi. Hâlbuki kelimenin düz ünlülü biçimi birkaç istisna dışında 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış ve 17.-18. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır (TS 5: 3434-3437).

Türkçede, bilinen geçmiş zaman ekinden farklı olarak Eski Türkçe döneminden beri fiilden isim yapmakta kullanılan bir *-DU* eki vardır.⁴ Acaba, *balta* kelimesi bu iki ekten hangisiyle türetilmiştir? Bu soruya cevap verebilmek için ekin ünlüsünün düz mü yoksa yuvarlak mı olduğu bir ölçüt olarak kullanılabilir.

Türkiye Türkçesindeki *balta* kelimesinin en eski değişmelerinin *baldu*, *baltu*, *balto* biçiminde yuvarlak ünlülü olduğu, düz ünlülü biçimlerinin sonradan ortaya çıktığı yukarıda söylenmişti. Yuvarlak ünlülü biçimlerin geçtiği Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde bilinen geçmiş zaman eki düz ünlülü bir fiilden sonra kesinlikle yuvarlak ünlülü olarak gelmez. Üstelik kendisinden sonra herhangi bir şahıs eki gelmeyecekse (3. şahıs) fiil yuvarlak ünlülü bile olsa bilinen geçmiş zaman düz ünlülü olarak gelir. Bu durumda *bal-* (< *ba-l-*) fiiline gelen *-du/-tu* ekinin bilinen geçmiş zaman eki olması mümkün değildir. Bu ek, fiilden isim yapan *-DU* ektir.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: *Balta* kelimesi Türkçeye herhangi bir yabancı dilden girmemiştir; Türkçe kökenlidir. *Balığ* “yaralı” ve *balık-* “yaralanmak” kelimelerinin kıyaslanmasıyla ulaşılan **bal-* fiiline *-DU* fiilden isim yapma ekinin eklenmesiyle türetilmiştir. Ayrıca **bal-* fiili de *bat-* ve *ban-* fiilleri ile kıyaslanarak **ba-* köküne kadar götürülebilir. Bütün bunların sonucunda *balta* kelimesi şöyle tahlil edilebilir: “*balta* < *ba-l-tu*: *fiil kökü – fiilden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek.*”

Kaynakça

- Arat, Reşit R. *Kutadgu Bilig III. İndeks*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1979.
- Arıkoğlu, Ekrem. *Örneklı Hakaşça – Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçaę, 2005.
- Ata, Aysu. *Nehcü'l-Ferâdis III. Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998
- Atalay, Besim. *Divânü Lugati t-türk Dizini. Endeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999
- Bayraktar, Nesrin. *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1993.
- Clauson, Sir Gerhard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford, 1972.
- DS 8 = *Derleme Sözlüğü VIII*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1993.
- DS 9 = *Derleme Sözlüğü IX*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.
- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*. Vol. I, Wiesbaden, 1991.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara, 1999
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007.

- Gürsoy-Naskali, Emine ve Muvaffak DURANLI. *Altayca – Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003.
- Nişanyan, Sevan. *Sözlerin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest, 2009.
- Räsänen, Martti. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki, 1969.
- Ryumina-Sırkaşeva, Lyudmila T. ve Nadejda A. Kuçigaşeva. *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Çev. Şükrü H. Akalın – Caştegin Turgunbayev. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen. Birinci Cilt. A-E*, İstanbul: Simurg – Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 2002
- Toparlı, Recep, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003.
- TS 5 = *Tarama Sözlüğü V*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996.
- Tuna, Osman N. “Kelimeler Arasında: Bez, Bezemek, Susam, Simit, Balta.” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* 112. (1961): 212-214.